

DIALEKT VA SHEVALARNING ADABIY TILGA TA’SIRI

*Dostova Charos Zokirovna**SamDChTI filologiya va tillarni
o'qitish koreys tili talabasi*

Annotatsiya: Mazkur maqolada dialekt va shevalarning adabiy til rivojiga ko'rsatadigan ta'siri tahlil qilinadi. Unda hududiy nutq shakllarining leksik, fonetik va grammatik xususiyatlari ko'rib chiqilib, ularning adabiy tilni boyitishdagi o'rni yoritiladi. Shuningdek, dialekt va shevalarning adabiy til me'yorlariga ta'siri, ularning ijobiy va salbiy jihatlari ilmiy asosda izohlanadi. Tadqiqot natijasida milliy til taraqqiyotida dialektlarning muhim manba ekanligi asoslab beriladi.

Kalit so'zlar: dialekt, sheva, adabiy til, til me'yorlari, leksika, fonetika, grammatik xususiyatlar, til taraqqiyoti, nutq madaniyati, hududiy farqlar

Аннотация: В данной статье анализируется влияние диалектов и говоров на развитие литературного языка. Рассматриваются лексические, фонетические и грамматические особенности территориальных форм речи, а также их роль в обогащении литературного языка. Кроме того, на научной основе объясняется влияние диалектов и говоров на нормы литературного языка, их положительные и отрицательные стороны. В результате исследования обосновывается, что диалекты являются важным источником развития национального языка.

Ключевые слова: диалект, говор, литературный язык, языковые нормы, лексика, фонетика, грамматические особенности, развитие языка, культура речи, территориальные различия

Abstract: This article analyzes the influence of dialects and vernaculars on the development of the literary language. It examines the lexical, phonetic, and grammatical features of regional speech forms and highlights their role in enriching the literary language. Furthermore, the impact of dialects and vernaculars on literary language norms, including their positive and negative aspects, is explained on a scientific basis. The study concludes that dialects serve as an important source in the development of the national language.

Keywords: dialect, vernacular, literary language, language norms, lexicon, phonetics, grammatical features, language development, speech culture, regional differences

Til jamiyat taraqqiyotining eng muhim ijtimoiy hodisalaridan biri bo'lib, uning rivojlanish jarayoni murakkab va ko'p qatlamli tizimni tashkil etadi. Adabiy til millatning umumiy aloqa vositasi sifatida shakllansa-da, u hech qachon alohida, mustaqil holda rivojlanmaydi. Uning asosiy manbai xalqning jonli nutqi, ya'ni dialekt

va shevalardir. Tilshunoslikda adabiy til va dialektlar o'rtasidagi munosabatlar masalasi muhim ilmiy muammolardan biri sifatida qaralib, bu borada ko'plab tadqiqotlar olib borilgan. Xususan, Viktor Vinogradov adabiy tilning shakllanishida xalq tilining o'rni beqiyos ekanligini ta'kidlaydi. Shuningdek, Lev Shcherba jonli nutq materiallari asosida til tizimini o'rganish zarurligini ilmiy asoslab bergan.

O'zbek tilshunosligida ham dialekt va shevalarning adabiy tilga ta'siri masalasi keng o'rganilgan. Bu borada Shavkat Rahmatullayev, Abduaziz Abdurahmonov kabi olimlarning ilmiy ishlari muhim ahamiyatga ega. Mazkur maqolada dialekt va shevalarning adabiy til rivojiga ko'rsatadigan ta'siri leksik, fonetik va grammatik jihatlar kesimida ilmiy manbalarga tayangan holda tahlil qilinadi.

1. Dialekt va shevalarning leksik qatlamga ta'siri

Adabiy tilning eng tez boyiydigan qatlami — bu leksik qatlamdir. Dialekt va shevalar esa aynan shu qatlamning asosiy manbalaridan biri hisoblanadi. Viktor Vinogradov fikriga ko'ra, adabiy tilning lug'at boyligi ko'p jihatdan xalq tilining turli ko'rinishlari bilan uzviy bog'liq holda rivojlanadi.

O'zbek tilida ham ko'plab so'zlar dastlab ma'lum hududiy shevalarda qo'llanilib, keyinchalik adabiy tilga kirib kelgan. Bu jarayon, ayniqsa, xalq og'zaki ijodi, folklor, badiiy adabiyot orqali amalga oshadi. Dialektal leksika ko'pincha milliy koloritni ifodalashda muhim vosita bo'lib xizmat qiladi. Bundan tashqari, dialektlar orqali qadimgi so'zlar va arxaik birliklar saqlanib qoladi. Ular til tarixini o'rganishda muhim manba bo'lib, adabiy tilni boyitishda ham xizmat qiladi. Shu jihatdan dialektal leksika tilning tarixiy xotirasini aks ettiradi.

2. Fonetik tizimda dialektlarning o'rni

Fonetik jihatdan dialekt va shevalar adabiy til talaffuz me'yorlarini shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. Lev Shcherba fonetik tadqiqotlarda jonli nutq materiallariga tayanish zarurligini alohida ta'kidlaydi.

Shevalarda tovush o'zgarishlari, urg'u tizimi va intonatsiya xususiyatlari xilma-xil bo'lib, ular tilning fonetik imkoniyatlarini kengaytiradi. Masalan, ayrim hududiy shevalarda tovushlarning almashuvi yoki qisqarishi kuzatiladi, bu esa tarixiy fonetik jarayonlarni aniqlash imkonini beradi.

Shu bilan birga, adabiy til me'yorlarini belgilashda dialektal talaffuz variantlaridan eng maqbul, umumxalq uchun tushunarli bo'lgan shakllar tanlab olinadi. Bu jarayon til me'yorlashuvining muhim bosqichi hisoblanadi.

3. Grammatik tizim va dialektlar

Dialekt va shevalar grammatik jihatdan ham muhim ahamiyatga ega. Ular tilning qadimgi morfologik va sintaktik shakllarini saqlab qolgan bo'lishi mumkin. Shavkat Rahmatullayev ta'kidlaganidek, dialekt materiallari til tarixini tiklashda asosiy manbalardan biri hisoblanadi.

Masalan, ayrim shevalarda qadimgi qo‘shimchalar yoki fe‘l shakllari saqlanib qolgan bo‘lib, ular adabiy tilda allaqachon iste‘moldan chiqib ketgan bo‘lishi mumkin. Bu esa tilning tarixiy rivojlanish bosqichlarini aniqlashda muhim ilmiy ahamiyat kasb etadi.

Shuningdek, dialektlar sintaktik qurilish jihatidan ham farqlanadi. Ayrim gap tuzilmalari yoki bog‘lovchi vositalar faqat ma‘lum hududiy nutq shakllarida uchraydi. Bu esa tilning strukturaviy xilma-xilligini ko‘rsatadi.

4. Dialektlarning ijobiy va salbiy ta‘siri

Dialekt va shevalarning adabiy tilga ta‘siri ikki tomonlama xarakterga ega. Ijobiy jihatdan ular tilni boyitadi, uning ifoda imkoniyatlarini kengaytiradi va milliy o‘ziga xoslikni saqlashga xizmat qiladi. Ayniqsa, badiiy adabiyotda dialektal unsurlar obrazlilik va realistik tasvirni kuchaytiradi.

Biroq salbiy jihatlari ham mavjud. Dialektal birliklarning me‘yordan ortiq qo‘llanishi adabiy tilning normativ tizimiga putur yetkazishi mumkin. Bu esa, ayniqsa, rasmiy nutq, ilmiy uslub va ta‘lim jarayonida muammolar keltirib chiqaradi. Shu sababli til me‘yorlarini saqlash va rivojlantirishda muvozanat zarur.

Abduaziz Abdurahmonov fikricha, adabiy til va dialektlar o‘rtasidagi munosabatlar uyg‘unlik asosida rivojlanishi kerak, ya‘ni dialektlardan oqilona foydalanish orqali adabiy tilni boyitish mumkin.

Xulosa qilib aytganda, dialekt va shevalar adabiy tilning shakllanishi va rivojlanishida muhim omil hisoblanadi. Ular tilning leksik, fonetik va grammatik jihatdan boyishiga xizmat qiladi hamda milliy til taraqqiyotining asosiy manbalaridan biri sifatida namoyon bo‘ladi.

Ilmiy tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, dialekt va shevalarni chuqur o‘rganish nafaqat til tarixini anglash, balki adabiy tilni yanada mukammallashtirish uchun ham zarurdir. Shu bilan birga, adabiy til me‘yorlarini saqlash, uni yagona aloqa vositasi sifatida rivojlantirish uchun dialektal unsurlardan me‘yoriy va o‘rinli foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Viktor Vinogradov. *O russkom literaturnom yazyke*. Moskva: Nauka, 1978.
2. Lev Shcherba. *Yazykovaya sistema i rechevaya deyatelnost*. Leningrad: Nauka, 1974.
3. Shavkat Rahmatullayev. *Hozirgi o‘zbek adabiy tili*. Toshkent: Universitet, 2006.
4. Abduaziz Abdurahmonov. *O‘zbek tilining dialektologiyasi*. Toshkent: Fan, 2010.
5. Alisher Navoiy. *Muhokamat ul-lug‘atayn*. Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot, 1983.
6. Abduqodir G‘ulomov. *O‘zbek tilining tarixiy grammatikasi*. Toshkent: O‘qituvchi, 1992.

7. O‘zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi. *O‘zbek tili grammatikasi*. Toshkent: Fan, 1975.
8. E. D. Polivanov. *Izbrannye raboty po yazykoznaniyu*. Moskva: Nauka, 1968.

